

MÚZEJNÍCTVO

MÚZEUM MODELOV V PARÍŽI (*MUSÉE DES PLANS-RELIEFS*)

PAVOL VALACHOVIČ

VALACHOVIČ, P.: The Museum of Models in Paris. *Vojenská história*, 11, 3, 2007, pp. 144–149, Bratislava.

The author describes his experience from The Invalides Museum in Paris, which includes The Museum of Models on its 4th floor. There is an extraordinary exhibition of the historical models of French cities and towns, fortresses and defense systems from all around France. The exhibition bears a remarkable historical value so much for the acquirement of the conduct of war, military fortress and defense technologies, as finally for the awareness of architectural and cultural development of French cities. Military museums. The Museum of Models in Paris.

Komplex francúzskej Invalidovne v centrálnej časti Paríža patrí nepochybne k najvýznamnejším pamätníkom, ale i múzeám nielen v Paríži a Francúzsku, ale i v Európe, ba i mimo nej. Väčšina návštevníkov navštívi hrobku francúzskeho cisára Napoleona I. Bonaparteho a jeho generálov, ďalší s nadšením prejdú prízemie expozície vojenských dejín Francúzska, kde sú vystavené skvostná zbroj a zbrane francúzskych kráľov – pozlátané brnenia, kvalitné chladné i palné zbrane, bohato zdobené rôznymi technikami a vojenskými či loveckými výjavmi, vyrobené francúzskymi majstrami dávnych storočí.

Ďalšie skupiny návštevníkov si prezrú aj prvé či druhé poschodie s expozíciami venovanými francúzskym dejinám až do 19. storočia a pripomínajúcimi prvú svetovú vojnu (vo Francúzsku nazývanú Veľká vojna) i druhú svetovú vojnu. Zbrane, bojová technika, uniformy a výstroj, významy, osobné veci lákajú tisíce návštevníkov z celého sveta, ktorí sa často na veľké prekvapenie môžu stretnúť v nejakej podobe so spomienkami na svojich príbuzných alebo rodákov.

No už veľmi málo návštevníkov tohto rozsiahleho múzejného komplexu podstúpi trochu námahy a vystúpi na štvrté poschodie, do podstrešných priestorov. Je to škoda, pretože by sa tu mohli stretnúť s neobvyklou expozíciou historických modelov francúzskych miest a mestečiek, pevností a obranných systémov z celého Francúzska. Oficiálne sa táto časť nazýva *Musée des Plans-Reliefs – Múzeum modelov*.

Počas našej návštevy tejto časti Invalidovne sme mali príležitosť overiť si predchádzajúce tvrdenie vlastným poznaním. Za dve hodiny prezerania si tejto mimoriadnej a zvláštnej expozície ju navštívili len dve dvojice návštevníkov (zhodou okolností to boli vždy otec a syn), ktoré venovali jej prehliadke snáď desať – pätnásť minút a bez nejakého väčšieho záujmu ju

veľmi rýchlo opustili. Tak sme mali možnosť podrobne a do detailov sa oboznámiť s vystavovanými predmetmi, ktoré majú mimoriadnu historickú hodnotu tak pre poznanie prípravy vedenia vojny, ale aj vojenskej opevňovacej a obrannej techniky, a v konečnom dôsledku aj poznanie architektonického a kultúrneho vývoja francúzskych miest.

Z HISTÓRIE

Používanie najrozličnejších modelov vo výstavnej praxi má vo svetovom múzejníctve dlhodobú tradíciu a dosahuje sa tým vysoký poznávací účinok. Mali sme možnosť presvedčiť sa o tom napríklad v Múzeu rímskej civilizácie (Museo della civiltà romana) na okraji Ríma, ktoré je založené predovšetkým na existencii najrozličnejších modelov miest, významných stavieb v Ríme i celej starovekej Itálii, alebo napr. Caesarom vybudovaných obranných zariadení počas vojen v Gallii, alebo koniec-koncov aj v spomínaných častiach Vojenského múzea v Invalidovni, kde najmä v expozícii prvej i druhej svetovej vojny sa použili viaceré modely zobrazujúce vojenskú situáciu. Takisto sú známe rozsiahle expozície pod holým nebom napr. v Taliansku (*Italia in miniatura* v blízkosti prístavného mesta Rimini), Francúzsku (v blízkosti Paríža *Francúzsko v malom*), Rakúsku (Minimundus pri Klagenfurte) či v Holandsku (Madurodam). Všetky takéto modely vzbudzujú vo veľkých i malých návštevníkoch mimoriadne nadšenie a neopakovateľné poznanie.

Druhá vec je vytvoriť také dokonalé a verné modely, ktoré si zaslúžia pozornosť návštevníkov. U nás sa stretávame s takýmto modelárstvom väčšinou ako so súkromným koníčkom určitej skupiny nadšencov (železničné modelárstvo, letecké modelárstvo), ale v prípade parížskeho Múzea modelov sa máme možnosť stretnúť s činnosťou, ktorá v tomto konkrétnom prípade pokrýva viac ako dve storočia profesionálnej tvorby špecializovaných firiem.

Ďalšie ponorenie do minulosti nás privedie až do druhej polovice 16. storočia. Vtedy sa objavujú prvé moderné pokusy o vytvorenie verných modelov miest alebo ostrovov, ktoré slúžili pri výcviku a príprave vojenských odborníkov na úspešné vedenie vojen. Vo Francúzsku sa tak stalo až o niečo neskôr, za vlády Ľudovíta XIV. (vládol v r. 1643 – 1715), ktorého dlhú vládu nevyplňali len milostné dobrodružstvá a nádherný život na dvore francúzskeho absolutistického panovníka, ale aj dlhotrvajúce vojenské konflikty v rôznych častiach jeho monarchie, budovanie vojenských pevností a opevňovanie dôležitých hospodárskych a politických centier. Vznikajú prvé súbory zachovaných vojenských nákresov a máp oblastí, v ktorých sa odohrávali dôležité vojenské udalosti, ale aj prvé plastické modely, spojené s menom kráľovho ministra vojny, markíza Michela Le Tellier Louvoisa, ktorý mu vyhral vojnu so Španielskom a získal dôležité územia vo Flámsku. Francúzsko získalo dôležité pohraničné mestá (Charle-roi, Courtrai, Tournai). Aby naučil svojich dôstojníkov brániť novozískané oporné body, dal vyhotoviť ich modely – ako prvý vznikol v roku 1668 priestorový plán mestečka Ath.

Od počiatku budovania budúcej zbierky modelov sa podarilo zabezpečiť aj jednotnú mierku týchto miniatúrnych stavieb – väčšina modelov, ktoré sa dnes nachádzajú vo francúzskej zbierke, má mierku 1 : 600.

Na konci 17. storočia sa výroba modelov dôležitých vojenských oporných bodov spája už s menom slávneho francúzskeho staviteľa matematicky presne prepočítaných hviezdicovitých pevností a opevnení, maršala Sébastiena Le Prestre Vaubana (1633 – 1707). Tento pôvodne v španielskych službách pôsobiaci inžinier naplno rozvinul svoje schopnosti a talent vo francúzskych vojenských i civilných službách. Budoval a dobýjal pevnosti, prebudovával opevnenia desiatok francúzskych miest, projektoval vojenské i civilné stavby. Jeho vplyv možno sledovať aj na Slovensku (pevnosť v Komárne).

Vauban si uvedomoval nielen vojenské aspekty novej architektúry, ale podieľal sa (alebo sa zaslúžil) o zhotovenie mnohých modelov pevnostných systémov, ktoré vybudoval na Atlantickom pobreží alebo v iných častiach Francúzska. Za vlády Ľudovíta XIV. vzniklo asi tridsať modelov, ďalšie vznikali za vlády jeho nástupcov – Ľudovíta XV. (vládol 1715 – 1774) i vo francúzskej revolúcii popraveného Ľudovíta XVI. (1774 – 1792).

Nová etapa stavania vojenských modelov nastala za vlády Napoleona I. Nové územné zisky a dobytie pevností, ale aj potreba chrániť francúzske územie ho viedli k objednávke modelov Cherbourgu, Brestu, ale aj pevností v Itálii (Rocca d'Anfo). Existujúcu zbierku však začal rozširovať aj nákupom modelov zo súkromných zbierok alebo ich získaval ako korisť na dobytých územiach. Väčšinou sa však takto získané modely po páde jeho režimu vrátili späť do krajín ich pôvodu. Napriek tomu zbierka za jeho vlády dosiahla svoj vrchol.

Devätnásťte storočie znamenalo koniec výstavby nových modelov. Nastala však nová etapa jednak ich využitia, jednak ich ochrany. Už koncom 18. storočia bolo potrebné mnohé modely reštaurovať, opraviť ich jednotlivé časti, obnoviť vyblednuté farby.

Väčší problém však predstavovalo niečo iné: jednotlivé mestá, pevnosti alebo obranné zariadenia sa v priebehu času menili, rozvíjali. V mestách sa búrali staré štvrte i hradby, v 19. storočí vznikali železnice, ktoré menili vzhľad miest i krajiny, jednoducho krajina sa menila. Na to všetko museli reagovať aj tí, ktorí spravovali a opravovali modely. Nové konštrukcie museli zabudovať do existujúcich modelov, museli ich prispôbiť súčasnemu vzhľadu.

VZNIK ŠPECIALIZOVANÉHO MÚZEA

Vojenským modelom však hrozilo aj iné nebezpečenstvo, paradoxne vojenské udalosti. Spočiatku boli modely umiestnené v Touillerijskom zámku, potom v Louvri. Počas francúzskej revolúcie boli prvýkrát verejne sprístupnené, ale po Napoleonovej porážke časť modelov odviezli Prusi do Berlína, kde niektoré zostali až do druhej svetovej vojny. Bombardovanie hlavného nemeckého mesta spôsobilo aj ich zničenie, resp. niektoré boli poškodené až tak, že sa nedali opraviť.

Ale aj modely, ktoré zostali vo Francúzsku, značne utrpeli počas druhej svetovej vojny. Aby ich uchránili pred besnením vojny, premiestnili ich z Paríža na vidiek do Sully-sur-Loire, ale tam boli nevyhovujúce priestory, a preto ich premiestnili do zámku Chambord. Bolo to šťastné rozhodnutie, pretože zámok v Sully-sur-Loire bol v júni 1944 bombardovaný a zbierka by bola zničená.

Po druhej svetovej vojne sa zbierka začala opäť kompletizovať, poškodené modely sa rekonštruovali a opravovali. Hoci už v roku 1943 bolo založené Múzeum modelov, až do 80. rokov nenašlo svoje vhodné priestory, v ktorých by bolo možné zbierku vystavovať. V roku 1984 sa rozhodlo, že zbierka sa presunie do Lille a priestory v Invalidovni sa zatiaľ adaptovali pre novú expozíciu. Medzitým bola časť modelov vystavená a vysoký záujem o ňu nakoniec viedol k tomu, že v roku 1997 bola sprístupnená prvá časť rozsiahlej zbierky v Múzeu modelov (Musée des Plans-Reliefs) v Invalidovni. Menšia časť modelov zostala v Lille, väčšina je v súčasnosti v Paríži.

MODELÝ

Slovami ťažko opísať príťažlivosť jednotlivých vystavených modelov. Ani dvojrozmerné fotografie príliš nepomôžu urobiť si tú najsprávnejšiu predstavu o nich a ich vzhľade. Najlepšie je vidieť ich na vlastné oči, pričom aj atraktívne sprístupnenie vo výstavných priesto-

roch Invalidovne umocňuje dojem z ich prehliadky. Pri našej návšteve Múzea modelov vládlo vo všetkých priestoroch, kde boli modely vystavené, prítmие, len bodové osvetlenie nasvecovalo jednotlivé exponáty, ktoré na výstavných stoloch žiarili ako najvzácnejšie dražokamy.

Ďalší účinok zvyšovala skutočnosť, že väčšinu exponátov bolo možné pozrieť si zo všetkých strán. Len niektoré modely boli umiestnené pri stene, väčšina bola rozmiestnená na špeciálnych stoloch v priestore. Toho bolo skutočne treba veľa, pretože niektoré modely majú úctyhodné rozmery. Už spomínané napoleonské modely Brestu a Cherbourgu patria k najväčším z celej zbierky. Brest má rozmery 16,45 x 7,95 m a zaberá plochu 130 m², Cherbourg 16,91 x 9,46 m a plochu 160 m². Ďalšími veľkorozmernými modelmi sú: model Saint-Omer s rozmermi 10,65 x 5,74 m (zaberá plochu 62 m²) či Strasbourg s rozmermi 10,86 x 6,65 m (zaberá plochu viac ako 72 m²).

Oproti týmto veľkým modelom sú priam vreckovými hračkami napr. modely Fort Lamalgue a Fort d'Artigues – oba modely majú zhodné rozmery 0,49 x 0,41 m a zaberajú plochu 0,2 m²).

Modely možno rozdeliť do niekoľkých skupín podľa geografického členenia francúzskej hranice. Pred návštevníkom defilujú lokality známe napr. aj z prvej svetovej vojny, alebo významné mestá či námorné prístavy. Niektoré lokality dnes poznáme skôr ako turistické prímorské destinácie alebo ako ciele pre turistov, ktorí majú radi kultúrne dejiny.

Na severnej hranici boli opevnené centrá v Charleroi, Ostende, Ypres, Tournai, mestá Antverpy, Maastricht, Calais, Lille. Na východnej hranici to boli zase Châlons-sur-Marne, z 1. svetovej vojny známe Sedan a Verdun alebo významné mestá Metz a Strasbourg. Medzi modelmi nájdeme aj pevnosti, chrániace prechody do Švajčiarska (Fort de Joux, Fort des Rousses), pevnosti a mestá strážiace priechody v Alpách (Fort Barraux, Grenoble, Fenestrelles, Mont-Dauphin) či na Stredomorskom pobreží Antibes, Saint-Tropez, Toulon, pevnosť Fort Saint-Nicolas v Marseilles, z románu A. Dumasa známa pevnosť Château d'If. Veľký význam mal pás pevností v Pyrenejách, ktoré chránili hranicu so Španielskom: Perpignan, Rosas, Fort Lagarde, na Atlantickom pobreží Bayonne, Bordeaux, Blaye, Saint-Martin-de-Ré, alebo už spomínaný Brest. Napokon hranicu na pobreží Kanála La Manche chránili pevnosti Mont-Saint-Michel (známy skôr svojou nádhernou polohou na ostrovčeku, ktorý prílivová vlna oddeľuje od pobrežia), Cherbourg, Fort Chavagnac.

Medzi modelmi sa nachádzajú aj modely niektorých pevností mimo francúzskeho územia. Z Nemecka je to pevnosť v Jülichu, v Taliansku model bitky pri Lodi, pevnosť La Spezia a miništát na území Talianska San Marino, v Grécku pevnosť Korfu (na ostrove Kerkýra), na Ukrajine Sevastopol a v Alžírsku mesto Constantine, ktorého model je postavený z kôry korkového duba, aby sa dosiahla čo najvernejšia farebnosť použitého miestneho materiálu.

Nemáme dostatok priestoru opísať všetky jednotlivé modely s ich detailmi a špecifickými črtami. Od najväčších po najmenšie modely sa ich autori pokúšali čo najvernejšie zachytiť predovšetkým vojenské zvláštnosti a vlastnosti terénu, vojenských i civilných stavieb, ktoré mohli mať význam pri vojenských operáciách.

Vo všeobecnosti sa autori modelov snažili verne zachytiť nielen polohu vojenských a civilných stavieb, ale aj stromy, dokonca tak, že dodnes je zrejmé, či to boli ihličnaté alebo listnaté stromy, alebo v niektorých prípadoch aj konkrétne druhy drevín. V iných prípadoch sa snažili zdôrazniť aj ďalšie špecifiká. Tak v prípade Le Château – d'Oléron bolo najpodstatnejšie vymodelovať soliská, ktoré ho obklopovali na začiatku 18. storočia, pretože v prípade útoku na mesto boli jeho najsilnejšou ochranou. Mestečko Saint-Omer je zachytené so svojou katedrálou, ale aj so zmenami, ku ktorým došlo pri výstavbe modernejšieho opevnenia

na mieste stredovekej pevnosti. Pri modeli holandského mesta Maastricht upúta návštevníkov pozornosť predovšetkým stred mesta s radnicou a domami okolo ústredného námestia, v prípade belgickej pevnosti Charleroi, ktorá v španielsko-francúzskej vojne prechádzala z rúk jednej mocnosti do druhých, sa napokon zachoval model hviezdicovitej pevnosti, ktorú projektoval Vauban a ktorá je ukážkou jeho inžinierskych schopností.

Model mesta Metz (Méty) obsahuje aj garbiarsku štvrť, ktorá v súčasnosti už neexistuje. Pritom model zhotovili v rokoch 1821 – 1825.

VÝZNAM ZBIERKY

Súčasná zbierka modelov miest a pevností má veľký historický význam. Nie je to len zbierka modelov ako hračiek, ale prezentujú sa predovšetkým ako nástroj odbornej prípravy veliteľských kádrov francúzskej armády. Bez štúdia archívnych materiálov jednotlivých vojenských veliteľov a jednotlivých vojenských operácií ťažko zistíme, ako sa štúdium týchto modelov prejavilo v účinnosti vedených operácií. V každom prípade ale aj ikonografické pramene ukazujú, že modely – či už boli umiestnené v Tuillériách alebo v Louvri – študovali vojenský odborníci a členovia kráľovskej družiny, a teda sa v nejakej podobe zúčastnili práca, ktorú do nich vložili ich tvorcovia.

Azda ešte väčší význam má štúdium týchto modelov pre poznanie vývoja vojenských opevnení či už jednotlivých miest alebo priamo vojenských zariadení. Mnohé z nich, či už ide práve o mestá alebo o jednotlivé pevnosti, prešli od ich vzniku určitým vývojom, podriaďovali sa zmenám. Ani štúdium projektov a dvojrozmerných plánov v archívoch nemôže nahradiť poznanie trojrozmerných modelov jednotlivých pevnostných systémov a ich spojenia alebo prepojenia s okolitou prírodou, terénom a ďalšími prírodnými zvláštnosťami. Ak platí tvrdenie *„lepšie raz vidieť obrázok nejakej veci ako stokrát o nej čítať“*, tak v tomto prípade platí obdobné *„lepšie raz vidieť trojrozmerný model ako stokrát čítať dvojrozmerný projekt“*.

Okrem toho trojrozmerné modely obsahujú množstvo ďalších informácií, ktoré v písanej podobe zaberajú snáď desiatky strán: vzájomný vzťah jednotlivých architektonických a urbanistických prvkov, polohu a vzájomné prekryvanie sa budov, charakter stromových alejí alebo menších či väčších skupín stromov, ktoré by sa dali využiť pri budovaní obranných zariadení, a mnohé ďalšie informácie.

Na vyše sto modeloch možno – ako na stránkach niekoľko stostranovej učebnice – študovať vývoj opevnení a pevnostných zariadení od stredovekých mestských opevnení až po najmodernejšie koncepcie opevnení 17. až 19. storočia. Pôsobivé sú predovšetkým už spomenuté, vo svojej dobe progresívne, hviezdicovité opevnenia, budované na základe presných matematických výpočtov tak, aby žiadnu časť priestoru pred ich hradbami nebolo možné zasiahnuť delostreleckou technikou umiestnenou na hradbách. Takisto sú zaujímavé opevnenia stredovekých miest, kde sa prirodzene prepájala urbanistická zástavba mesta s obrannými zariadeniami.

Modely majú vysokú hodnotu aj pre poznanie jednotlivých miest. Niektoré modely, ako sme už spomínali, vznikli v 17. storočí, v nasledujúcich storočiach boli prerobené podľa súdobých stavebných zásahov, a tak možno sledovať stav niektorých miest, ako vyzerali pred desiatkami alebo stovkami rokov. Mnohé štvrte spomínaných miest, jednotlivé stavby (domy, chrámy, ulice, námestia) alebo aj vojenské zariadenia už neexistujú, preto ich podoba zachovaná v modeloch je unikátna.

Práve príťažlivosť modelov jednotlivých miest je veľkou prekážkou udržania kompakt-

nosti zbierky. Predstavitelia mnohých súčasných miest sa neustále obracajú na správcov zbierky, aby im zapožičali ten alebo onen model mesta, aby ho mohli vystaviť vo svojich regionálnych múzeách. Takto by sa celá zbierka roztratila po celom Francúzsku, preto sa všetky takéto ponuky odmietajú a zbierka je zatiaľ v celku, resp. momentálne je rozdelená na dve časti: väčšina modelov sa nachádza v Paríži, len časť modelov je vystavená v Lille.

AKO SA TO ROBILO

Po prehliadke vystavených modelov sa návštevník ocitol v opäť naplno osvetlenej miestnosti, v ktorej mu autori expozície umožnili nahliadnuť čiastočne do kuchyne tvorby modelov. Na paneloch s fotografiami a v menších nikách s rôznymi pracovnými nástrojmi priblížili zložitú prípravu a výrobu jednotlivých zbierkových predmetov. Špecializované nástroje, ktoré si tvorcovia sami zhotovovali – skalpely, pílkys, nožničky, pilníčky – dokumentujú na prvý pohľad neviditeľnú zložitú prácu pri činnosti, ktorá sa niekedy javila ako hra. Fotografie originálnych budov a komplexov, ich prekreslenie do plánov a napokon postupné zhotovovanie jednotlivých dielov, domov či štvrtí umožňujú návštevníkovi predstaviť si, ako vznikali jednotlivé modely. Aj súčasnú ochranu modelov dokumentujú fotografie z reštaurátorských prác, obnovovanie pôvodných živých farieb, ochranu pred prachom, ale aj pred neviditeľnými drobnými živými nepriateľmi, ktorí si občas pochutnali na týchto múzejných dielach. Ochrana pred plesňami, drobnými červotočmi či trochu väčšími hlodavcami je jednou z najhlavnejších úloh správcov zbierky, aby tento historický materiál zachránili pre budúcnosť.

Múzeum historických modelov miest, opevnení a obranných zariadení patrí nepochybne medzi príťažlivé zbierky, ktoré dokumentujú jednu z mnohotvárných stránok vývoja vojenskej techniky a vojenského myslenia. Tvorí súčasť vojenských dejín a každý záujemca, ktorý sa o túto stránku vývoja ľudskej spoločnosti zaujíma, by ju mal navštíviť, pretože okrem historického poučenia prináša aj ojedinelý pohľad na šikovnosť ľudských rúk a jednu stránku historického dedičstva ľudstva.